

Т.І.Жыркевіч (Магілёў)

«СМЕРЦЬ ШЭРШНЯ» МАКСІМА БАГДАНОВІЧА І СЕРБСКІ ЭПІЧНЫ ФАЛЬКЛОР

У спадчыне Максіма Багдановіча ёсць твор, які сведчыць аб вялікай зацікаўленасці беларускага паэта фальклорам славянскіх народаў, у прыватнасці, сербскім эпасам.

У цыкл «Песні» уваходзяць творы, якія напісаны пад уплывам вывучэння фальклору розных краін свету. Да іх стварэння М.Багдановіч прыйшоў праз даследаванне асаблівасцяў беларускай народнай творчасці. «У святле гэтай заўсёднай увагі да беларускага фальклору, а таксама да вечных каштоўнасцей вуснай народнай творчасці розных краін робіцца зразумелым, чаму М.Багдановіч праявіў такую жывую цікавасць да песень народаў свету» [1, с.192].

Для нас асаблівую цікавасць уяўляе песня, зробленая пад уплывам сербскага эпасу: «А хто там едзе па Касову полю?» Яна мае другую назву –

«Смерць шэршня», пад якой на падставе чарнавых накідаў была змешчана ўкладальнікамі першага выдання твораў М.Багдановіча ў 1927 годзе.

Вядома, што крыніцамі для перакладаў паслужылі тэксты з зборнікаў М.Берга «Песні розных народаў» і М.Гербеля «Паэзія славян», якія мелі шырокае распаўсюджванне ў XIX стагоддзе. На гэта ўказваў бацька паэта Адам Багдановіч: «...амаль з усімі выдатнымі паэтамі чэхаў, харватаў, сербаў і балгар быў знаёмы па «Паэзіі славян» М.Гербеля і адшукваў пераклады ў Берга» [6, с.46]. Сваё даследаванне адносна крыніц праводзіў Н.Лапідус, які заўважыў, што непасрэдна пры стварэнні песні «Смерць шэршня» паэт арыентаваўся на «жартоўную сербскую песню, блізкую па форме да песні «Жаніцьба вераб'я», якая мелася ў зборніку М.В.Гербеля «Паэзія славян» [4, с.320].

Краса сербскіх народных песен не аставіла М.Багдановіча раўнадушным. На прыкладзе «Смерці шэршня» можна ўбачыць, што паэт вельмі ўважліва даследаваў мастацкія асаблівасці эпічных песняў, многія элементы з якіх ён узнавіў у сваім творы.

Вядомы даследчык сербскага эпаса М.І.Краўцоў дае наступнае азначэнне эпічнай песне, «Эпічная песня – гэта адна падзея, развітая ў апісанні, апавяданні і дыялоге» [5: 210]. Для яе «характэрна дынамічнае развіццё сюжэта, гіпербалічнае апісанне подзвіга, пастаянныя параўнанні і эпітэты, выкарыстоўванне дыялога і гід. Тыпічным з'яўляецца і прыём паўтарэння» [3, с.167]. Апіраючыся на гэтыя палажэнні, мы паспрабуем прасачыць іх прысутнасць у песне «Смерць шэршня».

У сваім творы М.Багдановіч выкарыстаў найбольш тыпічны сюжэт эпічных песен – подзвіг героя і яго гібель. Асабліва ён быў характэрны для «Косаўскага цыкла песен», дзе паэтычна расказваецца пра шматлікіх ўдзельнікаў бітвы, больш за ўсіх пра Мілаша і пра Югавічаў.

Першы радок багдановічавай песні, на першы погляд, сведчыць аб тым, што паэт імкнецца паведаміць пра падзеі, звязаныя з бітвай на Косавым полі. Але беларускі мастак не перадае ніякіх гістарычных звестак. Зачын «А хто там едзе па Касовым полі?», дзе ўказваецца на месца дзеяння, выкарыстоўваецца паэтам толькі як адна з самых тыпічных форм зачына гераічных песен, так званага геаграфічнага [3, с.247]. дзеля параўнання можна прывесці зачын вядомай сербскай песні «Смрт Краљевића Марка» («Смерць каралевіча Марка»):

Поранио Краљевићу Марко,

У нећелу прије јарког сунца

Покрај мора Урвином планином [5, с.243].

Зачын адразу ўводзіць нас у падзеі песні, і далейшае развіццё сюжэта адбываецца хутка і энергічна. Дынаміка перадаецца дзеясловамі руха: едзе, пад'язджае, затрымаўся, разাগнаўся, скакануў, сягнуў, сарваўся, грывнуў. Прычым некаторыя з іх стылістычна абмалёваны, што надае твору асаблівую экспрэсію, нават сатырычную афарбоўку.

Пераспеў М.Багдановіча дакладна вытрыманы і кампазіцыйна. Тут назіраецца нааўнасць устойлівых сродкаў стварэння вобразаў і момантаў. Так, партрэтная абмалёўка героя даецца пры дапамозе ўстойлівых эпітэтаў «слаўны шэршань», «дэлібаш адважны»; прамая аўтарская характарыстыка «Не нямашка ўжо такіх юнакаў» падкрэслівае выдатныя яго якасці, скарыстоўваецца і самахарактарыстыка:

«Я з маленьства смерці не лякаўся,
Не збаюся і цяпер напэўна».

Усе гэтыя сродкі ўяўляюць перад намі адважнага і смелага юнака. Пасуе яму і жук, які ўвасабляе тут дзівоснага «каня»: ён моцны, трывалы, разумны, гаварыць чалавечым голасам, адчувае і прадказвае небяспеку. (У сербскім эпасе, напрыклад, такім быў конь каралявіча Марка). Ён таксама надзяляецца пастаянным эпітэтам – «жук рагаты», «чорны жук рагаты». Словам «чорны» падкрэсліваецца не толькі колер, але і ўзмацняецца эмацыянальная адзнака жука, як дужага і добрага скакуна. «Чорны» – значыць волатаўскі, надзелены чароўнымі сіламі, якім і паўстае жук у песне. Калі мець на ўвазе, што прызначэнне эпітэтаў у сербскіх песнях – даць пэўную адзнаку (станоўчую ці адмоўную) героям, то ў М.Багдановіча гэтая функцыя эпітэта выкарыстана ў поўнай меры.

У дыялоге паміж шэршнем і жуком захоўваюцца моўныя формы, уласцівыя эпічным песням. Гэта і прамы зварот шэршня да жука, дзе раскрываюцца ўзаемаадносіны паміж героямі:

«Гой ты, коню, гой ты, жук рагаты!
Ускарыў я, жук, цябе мятлай,
Успаў я, жук, цябе расою.
Саслужы жа верную мне службу –
Пераскоч ты цераз гэта мора».

Шэршань і жук песна звязаны друг з другам: шэршань як гаспадар добра ставіцца да жука і ў сваю чаргу патрабуе ад яго выканання сваёй просьбы. У сербскай эпічнай песні «Смерць Марка Каралявіча» мы знойдем такі зварот героя да свайго каня:

«Давор', Шаро, давор' добро моје!
Ево има сто и шесет љета
Како сам се с тобом састауо...».

Гэты зварот падкрэслівае доўгую і непарушную сувязь паміж гаспадаром і канём.

Адказ жука на просьбу шэршня таксама пабудаваны ў адпаведнасці эпічным формам сербскага фальклора. Тут ужываецца элемент адмоўнага паралелізма, які змяшчае ў сябе і адмаўленне, і перасцярогу, нежданне жука пакарыцца волі гаспадара:

«Гаспадару, дэлібаш адважны!
Не скакаць бы мне з табой праз мора,
Не шукаць бы смерці перадчаснай».

Дыялог выконвае ў творы і дынамічную функцыю. Ён рухае дзеянне, паказваючы, што будзе адбывацца далей, выяўляе ідэйна-эмацыянальную адзнаку ўчынкаў герояў, сутнасць іх характараў: мудрасць і прадбачлівасць жука і неапраўданую смеласць шэрсня.

Сярод стылістычных сродкаў песні можна вызначыць паўтарэнні, вельмі пашыраныя ў сербскіх народных песнях. Радкі «І паслухаў шэрсня жук рагаты. // Разагнаўся, напружыўся моцна. // Скакануў ён...» паўтараюцца пры кожнай спробе герояў пераскочыць мора. Пры гэтым дзеянне ўзмацняецца прыёмам гіпербалізацыі: шэрсня прымушае рагатага жука, на спіне якога ён сядзіць, двойчы пераскакваць праз мора. Першая спроба аказалася ўдачнай, і з юнацкім азартам, безразважнасцю шэрсня ідзе на паўтарэнне подзвіга і гіне.

Захаваны ў творы беларускага паэта і характэрны для арыгінальных сербскіх юнацкіх песняў дзесяціскладовы памер верша (серб.: десетерац) з пастаяннай цэзурай пасля чацвёртага склада. «Дзесятэрац – асаблівы нацыянальны верш і ўваходзіць толькі ў славянскую сістэму вершаскладання» [3, с.342]. Багдановіч ўзнавіў тыпічныя сінтаксічныя і сэнсавыя заканчэнні радка, чаго патрабуе эпічны верш.

Пры супастаўленні песні Багдановіча з сербскім эпсам варта заўважыць асаблівы жартоўны настрой «Смерці шэрсня», які значна адрознівае беларускі твор ад эпічных песняў. Сярод гумарыстычных сродкаў адлюстравання сюжэта можна вызначыць ужыванне алегарычных вобразаў шэрсня і жука, гіпербалізацыю безразважнага ўчынка галоўнага героя, гутарковыя элементы мовы («небарака», «баба шумадзійская»), якія ніжаюць адзнаку подзвіга герояў песні і прымушаюць усміхнуцца. Гэта пазваляе гаварыць нам аб тым, што аўтар імкнецца стварыць парадыйны твор на сербскі эпс, але не з мэтай неяк высмеяць яго. Пародыя тут носіць пераважна гумарыстычны характар і не скіравана супраць самаго жанра эпічнай песні.

Тут трэба весці гаворку аб запазычанні паэтам ідэі песні: гумарыстычнае адлюстраванне сюжэтаў сербскіх эпічных песень, у якіх апісваецца жаніцьба. Такія песні даволі часта сустракаюцца ў сербскім фальклоры: «Женидба Марка Краљевича», «Женидба Влашића Радула» і гэтак далей. Толькі для свайго твора М.Багдановіч узяў сюжэт з тэматыкі гераічнага эпса сербскага народа. Узорам пры стварэнні ўласнага твора беларускаму мастаку на падставе гэтай песні маглі паслужыць алегарычныя вобразы і некаторыя фармальныя прыкметы песні «Жаніцьба верабья» – вершаваны памер, дыялог, месца дзеяння (Косава поле: «И пошли через Косово поле ...»).

Такім чынам, «Смерць шэрсня» – гэта своеасаблівы па жанру твор, які адпавядае як форме, так і духу арыгінальным сербскім эпічным песням, а таксама спадчае ў сабе алегарычныя мастацкія прыёмы, распаўсюджаныя ў жартоўных песнях.

Спис літератури

1. Лapidус Н. Песні різних народів у переспеве Максима Богдановича // Польмя. – 1988. – №12.
2. Лapidус Н. Максим Богданович как критик и переводчик. – Мн., 1955.
3. Кравцов Н.И. Сербскохорватский эпос. – М., 1985.
4. Богданович А. Материалы к биографии Максима Адамовича Богдановича // Шлях паэта. – Мн., 1975.
5. Народне српске пјесме, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Книга друга, којој из пјесме јуначке најстарије.